

Мейрбаев Б.Б., Әбуов Т.Т.,
Аршабаев С.Т.

**Мутазилаһның тағдыр мен
жазмыш туралы көзқарастары**

Мұғтазилиттер исламдағы үлкен кәламдық бағыттардың бірінің негізін қалаған мектеп саналады. Бұл ағымның ілімдік тұрғыдан жүйеленуі VIII ғасырда Басра діндар ғалымдары тарапынан жүзеге асырылды. Ол грек философиясының ықпалымен қалыптасып, халифаттағы білімді мұсылмандар арасында, әсіресе Ирак және Иран жерінде кең тарады. Алланың әділеттілігі принципіне негіздей отырып, мұғтазилиттер тағдыр мәселесін теріске шығарды және адамда шексіз ерік бостандық бар деген ұстанымды ортаға салды. Тағдыр мәселесінің әрі саяси әрі сенімдік жағы болғандықтан, ойшылдар мен діндарларды үнемі толғантып келген. Бұл мақалада тағдыр төңірегіндегі барлық пікірталастарды қарастырмастан, Мұғтазила ғалымдарының талдаулары мен түсіндірмелері сунниттік пайымдаулармен салыстыра отырып, қарастырылады. Араб тілінде тағдыр деген мағынаны беретін қадар ұғымы мен құдырет сөзі бір-бірінен шығады. Ал мұғтазилиттер бұл екеуін бір-біріне қарама-қарсы мағынада қойып қарастырады.

Түйін сөздер: Мұғтазила, тағдыр, әһли сунна, құдырет.

Meyrbaev B.B., Abuov T.T.,
Arshabayev S.T.

**Mu'tazila views on fate and
predestination problems**

Mutazila representatives of the first major trends in Islamic religious and rational philosophy (Kalam) and freedom of expression. Rationalistic doctrine mutazila appeared in the VIII century among the scientists and theologians of Basra. It was formed under the influence of Greek philosophy and was widely spread among educated Muslim scholars in the cities of the Caliphate, especially in Iraq and Iran. Defending the thesis about the justice of Allah, mutazila rejected the doctrine of complete predestination and defended the thesis on the freedom of human thought and will to commit good and bad deeds. They believed that only divine justice presupposes free will and God's ability to create only «the best», and hence the impossibility of violating them installed from everlasting order of things. This article considers the problem of predestination in mutazila teaching. In Arabic «Kadar» and «qudrat» comes from the same roots. But mutazila considering them as two opposite concept.

Key words: Mutazila, fate, Sunnis, qudrat.

Мейрбаев Б.Б., Абуов Т.Т.,
Аршабаев С.Т.

**Взгляды мутазилигов
на судьбу
и предопределение**

Мутазилиги – представители первого крупного направления в исламской религиозно-рациональной философии (калам) и свободомыслия. Рационалистическое учение мутазилигов возникло в VIII веке в среде ученых-богословов Басры. Оно сложилось под влиянием греческой философии и получило широкое распространение в среде образованных мусульманских богословов в городах Халифата, особенно в Ираке и Иране. Защищая тезис о справедливости Аллаха, мутазилиги отвергали учение о полном предопределении и отстаивали тезис о свободе человеческой мысли и воли в совершении добрых и злых дел. Они считали, что божественная справедливость лишь предполагает свободу воли и способность Бога творить только «наилучшее», а значит, и невозможность нарушения им самим установленного от века порядка вещей. В данной статье рассматривается проблема предопределения в мутазилитском учении. На арабском языке «кадар» и «кудрат» имеют одни истоки. Но мутазилиги их рассматривают как два противоположных понятия.

Ключевые слова: мутазилиги, судьба, сунниты, кудрат.

МУТАЗИЛАНЫҢ ТАҒДЫР МЕН ЖАЗМЫШ ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСТАРЫ

«Тағдыр» мен «құдырет» сөздері жалпы исламдық ойлау жүйесінде бір-біріне қарама-қарсы мағынада қолданылған. Бұл жерде құдырет сөзі адамның күш-жігері мағынасын білдіреді. Біз бұл жерде Мутазила мектебінің түсінігі бойынша, Алла мен адам ара қатынасы негізінде аталмыш екі сөзді анықтауға тырысамыз.

Ислам тарихындағы Аббаси халифасы әл-Мутауаккилдің калам, философия және еркін ойшылдыққа тиым салуынан бастап, Мутазила мазхабының әлсіреуімен Әхли хадис пен ислам құқықшыларының үкімдері басымдылық таныта бастаған. Осыдан соң мұсылмандардың тағдыр түсінігі, адамдардың күш-жігерін шектеген және жоққа шығарған.

Мутазила мектебі тағдыр мәселесінде адамның тағдыры о бастан жазылып, шешіліп, белгіленіп қойылуы не қойылмауы турасында өзіндік пікірлерін ортаға қойған. Әлемде жаратылған әрбір болмыстың өзіндік тағдыры бар. Адам баласы да Алланың жаратқан бір болмыс ретінде жақсылық пен жамандықты таңдау еркі бар ақыл иесі болып табылады. Алла адам баласына ерік берген. Әрбір адам ақылы арқылы сол ерікті дұрыс пайдалануға, өмірге келгендегі негізгі мақсатын орындап орындамауы өз еркінде болған бір болмыс деп тұжырымдайды Мутазила мазхабы.

Мутазила мазхабының қадар сөзіне берген анықтамалары. Қадар сөзі: оқиға, қаза және үкім, құдырет, өлшеу, сәйкестендіру секілді мағыналарды береді. Қадар мен тағдыр сөзі Құранның 50 аятында кездеседі. Дегенмен жоғарыдағы мағыналар хз. Пайғамбарымыздың тағдырға берген түсініктемелерімен еш байланысы жоқ екенін алдағы уақытта сөз етеміз.

Мутазила ойшылдары қадар сөзін етістік ретінде салыстыру, мысал келтіру деп ашықтаған. Яғни Мутазила ағымы тағдыр және қадар сөздерін түрлі мағынада қолданғанын байқаймыз. Мутазила «Алла адамдардың іс-әрекеттерін жаратты» деген аяттарды ашықтап, адамның ерік қалауын теріске шығарумен қатар, Алла адамдарды іс-әрекеттерін алдын-ала біледі деп тұжырымдаған.

Тағы бір жерде Мутазилашылар қадар мен тағдыр сөзі көзқарас пен түсінік секілді синоним мағынадағы сөздер деп тұжырымдайды. Мутазилашылар Құран түсіндірмеле-

рімен шектелмей, Пайғамбар хадистері және сахаба сөздерін де негізге алған. Мысалы, Мутазила мектебінің өкілі Әбу Хадид хз. Алідің хұтбаларынан біріндегі «Жаратқанын тағдыр етті және тағдырына қарай үкім берді» деген сөзін былайша айшықтайды: «Алла жаратқан болмысын бағалады және бағалаумен қатар, Халифа басшы қылды. Тағдыр сөзі бұл жерде үкім беру мағынасында қолданып тұр. Яғни әрбір іс мақсатына қарай жасалынады. Сол себептен әрбір жаратылыстың тағдырына қарай өзіндік міндеті бар. Қаза мен тағдыр Алланың әмірі мен үкіміне негізделеді дейді.

Мутазилашылар пікірінше, Алла адамдардың іс-әрекеттеріне араласпайды. Мутазила өкілдерінен тек Салих Куббаның пікірінше, Алла адамдарды іс-әрекетіне араласады, себебі Ол барлық нәрсені білуші деді. Мутазила дүниетанымы бойынша, Алла кәпірді кәпір етіп жаратпаған. Адам өз еркімен күпірлікке кіреді немесе иманға ереді, дейді. Мутазила адам әрекеттерін Алланың қалауымен болатындығын терістеп, тағдыр мәселесінде әс-әрекеттер әрбір адамның өзіндік еркі мен қалауына байланысты, дейді.

Қадар сөзінің басқа да мағыналары

1. Ғылым мен білім түсінігіндегі қадар: Құранның бір аятында «егер Алла құлдары үшін ризық несібесін молынан берсе еді, молшылықтың қадірін түсінбей, дүниежүзі азғындар еді. Біз барлығын бір тағдырмен жараттық» делінген. Бұл аяттағы «тағдыр» сөзі «оқиға» мағынасында қолданылып тұр. Қади Абдужаппар бұл аяттағы тағдыр сөзін «білдіру» мағынасында қолданылған деп: «Алла адамдар арасында азғындықтың болмауы үшін ризықты барлығына бірдей солынан бермеген» деген түсініктеме береді. Яғни адамдар арасында күпірлік пен азғындықтың Алла тарапынан емес, адамдардың өздері іс-әрекетімен жасайды дейді.

2. Ажал және хатым мағынасындағы тағдыр: ажал: белгілі бір өлшем, уақыт және сол уақыттың бітуі деген мағыналарды білдіреді. Хатым болса, нақтыланған, үкім берілген деген мағыналарды білдіреді. «Алланың әмірі міндетті түрде орындалатын бір тағдыр» аятында Алла адам әрекеттерін жаратушы емес, керісінше Алла әмірлерінің ақылға түсінікті екендігін білдіреді.

3. Ахкам (бекітілген үкімдер) мағынасындағы тағдыр: Мутазила дүниетанымы бойынша тағдыр, бір істің нәтижесі ретінде қабылданып, кез-келген нәрсені жаратуды, жасауды тағдыр деп түсініп, бір затты жасау немесе жарату тек

Аллаға ғана тән емес, адамға да тән сипат деп қабылдайды.

Осыған орай, мысал ретінде Бухари мен Муслимнің хадистеріндегі «Иман деген не?» сұрағына Пайғамбардың екі түрлі жауабын көрсетеді. Абу Хурайра риуаятында «Иман деген не?» сұрағына хз. Пайғамбарымыздың 1-ші жауабы: Аллаға, Періштелерге, Кітаптарға, Аллаға қауышуға, Пайғамбарларға және өлімнен кейін қайта тірілуге сену, делінген. 2-ші жауабында: Аллаға, Періштелерге, Кітаптарға, Аллаға қауышуға, Пайғамбарларға және өлімнен кейін қайта тірілуге және тағдырға сену, делінген (Бұл жердегі Аллаға қауышу ахырет түсінігін білдіреді). Кейбір хадистерде жоғарыдағы шарттармен қатар «жақсылық пен жамандықтың бір Алладан келетініне сену» де баяндалған.

Бұл хадистер Мутазила тарапынан талқыға алынумен қатар, қазіргі таңда да кейбір мұсылмандық зерттеушілер тарапынан сахих емес деп танылған. Кейбіреулер Алланың тек жақсылықты жаратқаны, ал жамандықты адамның өзі жасайтындығын айтады.

Қаза сөзінің Мутазила өкілдері тарапынан түсіндірілуі және тағдыр сөзімен байланысы.

Тағдырдан сөз еткенде міндетті түрде «қаза» сөзі де қарастырылып, әрбір мазхаб бойынша өзіндік анықтамалар берген. Біз төменде тек Мутазила мазхабының көзқарастарын басты тақырып ретінде қарастырамыз.

Қаза сөздікте – әмір, бір істің соңы, бір мақсатқа жету, жоспарлы әрекет, бір істі бітіру, жауапкершіліктен құтылу секілді бірнеше мағынаны білдіреді. Қоғамдағы ең көп қолданылатын мағынасы: үкім, өлім, өлтіру, орындау. Мутазиланың қаза мен тағдыр түсінігі әхли сүннет мазхабының түсініктерінен әлдеқайда өзгеше. Себебі, Мутазила бойынша адамның іс-әрекеттері Алла тарапынан жаратылмаған. Яғни, Алла адамның болашақта жасайтын әрекеттеріне араласпайды. Құранның бір аятында: «Біз кітапта Исраил ұлдарына: Сендер жер бетінде екі рет бүлік шығарып, үлкен күпірлікке кіресіндер» деп білдірдік, делінген. Қади Абдулжаппар бұл аятты былайша айшықтайды: Алла болашақта бүліктің шығатынын жарқын болашаққа, ал қазаны өткен шаққа негіздеген. Яғни, болашақтағы бүліктің Алла қалауымен болатындығын айтқан.

Мутазила ағымы Құрандағы қаза мен тағдыр сөзін ескерту, хабар беру мағынасында қабылдайды. Мысал ретінде Құранның «Танертең шығып бара жатып, олардың (Лұт қауымының) басы кесіледі деп Оған (Лұтқа) бұл

жағдайды қаза қылдық», аятындағы қаза сөзін хабар беру, ескерту деп тұжырымдайды.

Қаза сөзі әмір ету, бұйыру секілді мағыналарға да келеді. «Раббың тек өзіне ғана құлшылық етуді, ата-анаға жақсылық жасауды бұйырды (қаза етті), аятында қаза сөзі бұйырғанды білдіреді. Сонымен қатар қаза сөзі – бір істің нәтижесі, соны дегенді білдіреді. Сол себептен «хабар» мағынасында қолданылса, бір істің нәтижесі айқын көрінеді деген сөз. Мысалы, әкімнің үкіміне қарай керекті болған нәрсе үшін «қаза» делінеді. Аллаға қатысты нәрселер үшін маслихатты керектірген секілді бұл жағдайда, Оны толығымен жаратты, үкім берді делінеді.

Қади Абдулжаппар адам әрекеттерінің Аллаға қатысы жоқтығын былайша ашықтайды: Егер адамдардың әрекеттері Алланың қаза мен тағдыры, қалауымен болса еді, олардың барлығына разы болуды қажет ететін еді. Яғни күпірлікке де разылықпен қарау керек болатын еді, дейді. Бұл мәселеде Әбу Ханифаның да ұқсас көзқарастары бар. Әбу Ханифаның көзқарасы бойынша, Алла кәпір үшін күпірлікті қалаған, бірақ кәпірге күпірлікке кіруді бұйырмаған. Алла бұйырған барлық нәрсесінен разы, бірақ қалаған барлық нәрсесінен разы емес. Алланың разылығынсыз бірақ қалауымен болған адамдардың күпірлік іс-әрекеттері арқылы Алла адамдарды жазаға тартады. Алла барлық адамзатқа иманға келуді бұйырған, бірақ кейбіреулерінің исламға кірмеуі Алланың қалауымен болып жатқан әрекет. Мутазила ғалымдарының дүниетанымы болса, адам әрекеттері Алланың қалауы да емес, әмірі де емес дейді.

Калам ғылымының атақты зерттеушілерінің бірі Замахшаридің ойынша, Алланың «Лауху-л Махфузда» (тағдыр тақтасы) жазған адамзаттың іс-әрекеттері белгілі бір жазу ғана болып, анық тағдыр еместігін айтады. Яғни Алла болашақтағы іс-әрекеттерді біледі, бірақ олар адамдар үшін белгіленген және Алланың қалаған әрекеттері емес дейді.

Кез-келген мұсылман Алланың болашақты білуінен күдіктенбейді. Яғни, Алланың барлық нәрсені білуші екендігін мойындайды. Бірақ, Алла барлық нәрсені алдын-ала жазып белгілеп қойса, адамдар сол жазу арқылы әрекет жасап, қияметте жауапқа тартылмай ма деген сұрақ туындайды. Әрине, олай еместігі, яғни Алланың адамдарды жамандыққа мәжбүрлемегендігі турасында мына бір мысал түсініктеме береді: Балықтар теңізде туылып, өсіп өледі. Теңізде қалағанын жасай алады. Теңіз оның әрекеттеріне еш шек қоймайды. Алланың білім сипаты да осы

секілді. Алла үшін өткен мен болашақ деген нәрсе жоқ. Адамзаттың барлық әрекеттері теңіздегі балық секілді, Алланың білім сипатының ішінде қамтылған. Адам әрекеттері Алланың белгілеген шеңбер ішіндегі еркін жасалынған әрекеттері болып табылады.

Мутазила ағымының дүниетанымындағы ең маңызды тақырып «тағдыр» мәселесі болып табылады. Бұл мәселенің өзіндік ерекшелігі бар. Адамның әрекеті ешбір нәрсемен байланысы болмауы мүмкін емес. Әрбір әрекет өзіндік бір күш-жігерге мұхтаждығы бар. Адам әрекеттерінің жаратушысымен байланысы болу керек. Яғни тағдыр, күш-жігер және құдырет арасында бір байланыс бар. Мутазилашылар қаза мен тағдырды Алла әрекеттері деп қабылдап, оны бір жүйе ретінде қабылдайды. Осыған орай, қаза сөзінің 1- істің соңы; 2 – бұйрық пен әмір; 3 – хабар беру мен білдіру секілді үш түрлі мағынасы бар. Бұл үш түрлі мағынада да қолданылған Құранның бірнеше аяттары мысал ретінде келтірілген.

Мутазила ағымы өзіндік көзқарастарын ашықтай отырып, сөздердің сөздік және терминдік мағыналарында айырмашылықтарды ортаға қояды. Бірақ, көбіне терминдік мағынасын қолданады. Дегенмен Құрандағы «муташибих» (мағынасы жабық) аяттардың тек сөздік мағынасын қолданады. Құрандағы сөздердің екі жақты түсіндірмесі бар. Оның бірі – ақыл арқылы, ал екіншісі – сөздік арқылы дейді, Мутазила көсемдері. Мутазила көсемдері араб тілін жетік меңгерген. Ақылдық тұрғыдан тұжырымдама жасағанда, сөздікке аса мән берген. Сонымен қатар көне Араб дастандары мен өлеңдерінен көптеп пайдаланған. Осы себептен тағдыр сөзінің мағынасын адамның іс-әрекеттерінің алдын ала белгіленіп қоймағандығын негіздейді.

Қаза мен тағдырға жақсылық пен жамандыққа иман еткендей, иман келтіру турасындағы хадистер жайында Қади Абдулжаппар «жамандықты» зияндық деп айшықтаған. Яғни зияндық ұсқынсыздық мағынасына келіп, бұл сипат Аллаға тән емес деп айшықтама жасайды. Дегенмен орта жастағы бір адам Сыффын соғысында хз. Алидің жанына келіп, Құранда Алланың қазасына разы болуды уәжіп қылған хабарлар бар екендігін айтқан. Егер жамандық зияндық ретінде қарастырылған болса, жақсылықпен жамандықты Алла тарапынан екендігі жайыз болар еді. Ал егер бұл жамандық түсінігінде ұсқынсыздық болса, онда Аллаға тән болмас еді. Яғни, зияндық ұсқынсыздық деген сөз емес. Мутазила түсінігі бойынша, жарату Алламен қатар адамға да тән сипат. Яғни, адамдардың тағдыры жаратуды

білдіреді. Әрбір адам өз тағдырын өзі жаратады дейді. Бұл жердегі жарату түсінігі кез-келген затты алғашқы жаратушысы түсінігінде емес. Себебі, алғашқы жаратушы бір Алла ғана және Аллаға ғана тән сипат болып табылады.

Мутазила мен Әхли сүннет ғұламаларының дәлел ретінде қабылдаған бірнеше аяттары бар. Дегенмен Мутазила ағымының ғұламалары ақылдық тұрғыдан тағдыр мәселесінде тұжырымдамалар жасаған. Оның себебі де тағдыр сөзінің Құранда түрлі мағынада айтылғаны негіз болады. Мысалы, «жасаған іс-әрекеттерің туралы сендерге хабар береді», «іс-әрекеттерің туралы Оның хабары бар», «жасаған әрекеттеріңе қарай азабын тартасыңдар», «жасаған әрекеттеріңді көріп тұр», «әрекеттеріңе қарай қарсы алынасыңдар», «Алла жасаған әрекеттеріңді білмейді деп ойлайсыңдар ма, Ол барлығын көруші» секілді аяттар түрлі мағынаны білдіреді.

Ислам философиясы тарихында тағдыр тақырыбында Мутазилаға жақын көзқараста болған Матуридилер еді. Матуриди ағымы тағдырды былайша ашықтайды: Жақсылық та жамандық та о бастан Алланың үкімі. Қаза болса, үкімдері де шексіздікті негіздеген бір әрекет болып табылады. Яғни, қазаға белгілілік мағынасын берсе, онда ол математикалық есеп болып, барлық нәрсе алдын ала есептеліп қойған дегенді білдіреді. Мутазила секілді Матуридилер де барлық нәрсе алдын ала белгіленіп қойған деген түсінікке қарсы. Матуриди өкілдерінің дүниетанымы бойынша, Алланың қазасы мен тағдыры адамдарды мәжбүрлемейді. Адам әрекеттері Алланың қазасымен болғанымен, Ол ешкімді бұған зорлап жасатпайды.

Матуридилер бұл тақырыпта Мутазилаға жақын көзқараста болғанымен, әхли сүннет мазхабының белгілі шектен шықпауы мақсатында Ашариге де жақын түсініктері бар. Абу Мансур әл-Матуридидің көзқарасы сол кездегі замандасы, көрнекті мұсылман ойшылы Абу әл-Хасан әл-Ашаридің көзқарасына жақын болған. Осы екеуі де Мутазилиттер философиясына жауап ретінде өз доктриналарын дамытты. Алайда, ол екеуінің ілімдерінің арасында бір-бірінен айырмашылықтары да бар. Ашари секілді Матуриди де Құран аяттарын ақылмен дәлелдеу мүмкіндігі бар деп есептеген. Бірақ сонда да Матуриди Ашариге қарағанда, Құдай ақиқатын тану мәселесінде ақылға үлкен мән берген. Мысалы, Матуриди Алланың болмысын ақылмен танып білу мүмкіндігі бар дейді. Себебі, Құранда бұл туралы айтылған сөздер бар дейді. Сондықтан Құдайдың болмысын танып-

білу талпынысы Матуриди бойынша Құран талаптарын орындау болып табылады. Матуриди Құдай болмысын ақылдық дәлелдер негізінде танып білуді қолдай тұра, Құдайдың әмірін ақылмен тану мүмкін емес және ақиқат арқылы сенімге алу қажет деп есептеген. Яғни, егер ақыл бір мәселе және құбылыс немесе іс-әрекетті жақсы немесе жаман десе, онда осы мәселе бойынша ақиқат ережелері негізінде соңғы шешім шығаруға болады. Себебі, ақыл Құдай рұқсат еткен немесе тиым салған нәрселердің мәнін ұғына алмайды. Бұл мәселеде Матуридиттердің көзқарастары мутазилиттердің көзқарасынан айырмашылықтары бар. Мутазилиттер ақыл бір мәселе немесе құбылыс пен іс-әрекеттің жарамды немесе жарамсыз екенін айтса, онда ақылдық дәлелдерге сену қажет деп есептеген.

Ашариттердің бұл мәселе төңірегінде өз позициясы бар. Олар заттар табиғатын тануда ақылдың яғни ойлау процесінің рөлі жоқ және болуы мүмкін емес деп есептеген. Сондықтан жарамды немесе жарамсыз, рұқсат етілген немесе тиым салынған мәселелер туралы тек ақиқат (нақыл) ережелері негізінде пікір шығаруға болады дейді. Сондықтан жалпы Матуридиттер Ашариттерге қарағанда ақылдық дәлелдерге көбірек мән беру жағынан Мутазилиттерге ұқсаңқырап кеткен.

Матуриди ақиқаттың (нақылдың) тиімді мәнін мойындай тұра, «кейде адам ақылының шектеулі және қателесуге бейім» деп ойлайтын хадисшылар және ислам құқықшыларымен жиі дауласып тұрды. Оларға Матуриди Таухид мәселесінде былай деген: «Ақылмен тану мүмкіндігін ескермегендер, өздері бұл пайымдауды ақылдың жұмыс істеуі арқылы жүзеге асырады. Осының өзі ақылдық дәлелдерді қажет етеді. Алланың өзі Құранда ақыл дәлелдерін қолдану қажеттілігі туралы бірнеше аяттарында айтқан болса, бұған қалай қарсы пікір айтуға болады?». Осылайша Матуриди нақылдық дәлелдерге аса мән бермеген, алайда оны жоққа шығармаған. Тіпті егер адамға қателесу қасиеті тән болса және ақыл шынайылана алмаса, онда Матуриди бойынша бәрібір оны елемей мүмкін емес. Матуриди адам ақылының шектеулі екенін мойындай тұра, Құдайдың сөзі Құран және пайғамбар сүннетіне басымдық берген. Ал ақыл дәлелдері оның ілімінде осы екі қайнар көздерге қарама-қайшы келмеуі керек дейді. Ал егер қарама-қайшылық пайда болған жағдайда онда нақылдық дәлелдерді қабылдап, ақылдың шектеулі екенін қабылдау қажет дейді. Матуриди Құрандағы мағынасы жабық аяттардың (муташибих) мағынасын сұрақ

пен пікірталас туғызбайтын мағынасы шық (мухкем) аяттармен олардың мазмұнын түсіндіруді ұсынған. Құран аяттарын Құран аяттарымен айшықтауды оның қарама-қайшылық емес екендігін айтқан. (4.82 аят).

Құдайдың ниеті туралы мәселе бойынша Ашариттер бұл проблема толығымен Құдайдың қолында және оның іс-әрекеттерін талқылауға болмайды деп есептеген. Осыны дәлелдеу үшін мына Құран аятына сүйенеді: «Одан (Құдайдан) ол не істеп жатыр? деп сұрамайды, Ол (Құдай) олардан сұрайды» (21.23). Кез-келген құбылыстың мәнін ақыл дәлелі негізінде анықтауды жақтап мойындайтын Мутазилиттер, Құдай барлық нәрсені белгілі жоспар мен ойластыру бойынша жасайды деген пікірлерін білдірген. Егер Құдай әділ болса, онда Ол екі нәрсенің ең жақсысын жасау керек дейді. Яғни, олардың ойынша Құдай жаман нәрселерді бұйырып, жақсы нәрсеге тиым сала алмайды. Матуриди болса, осы мәселе төңірегінде орта позицияны ұстанып, Мутазилиттер секілді, Құдай барлық нәрсені өз жоспары бойынша жасайды деген. Бірақ ол Мутазилиттерге қарағанда Құдай өзінің ойы мен жоспарын жүзеге асыруда ешкімге есеп бермейді және өз қалауы өзінің еркінде дейді. Сондықтан Матуриди Мутазидиттердің Құдай тек ең жақсысын істеуге міндетті деген пікірлерін сынға алған. Егер Құдай тек жақсыны ғана жасауға міндетті болса, онда ол абсолютті еркінен айрылған және ерекше құдіреті болмаған деген тұжырым жасалады дейді.

Адамның еркі мен тағдыры мәселесінде Матуридидің басқа ағымдардан ерекшелендіретін көзқарастары болған. Ашариттер адамның барлық іс-әрекеттерін Құдай жасатады деп есептеген. Ал адамдар оны тек кәсбте қолданады. Кәсб – Құдайдың қалауымен адам ойластырып орындайтын іс-әрекеттердің бірігуі. Адам Құдай қалауынан басқа еш нәрсе жасай алмайды дейді. Матуриди болса Құдай адамның өзі жасаған таңдауынан туындаған нәрсені жүзеге асырады деп есептеген. Дегенмен Матуриди Құдай қалауын да жоққа шығармаған. Ашариттер адамда қалау еркі жоқтығын айтады. Матуриди ашариге қарағанда кәсб адамға Құдайдан берілген күш (иститаат) арқылы жасалады деп есептеген. Адам өз еркі таңдауы негізінде жасалған әрекеті, Құдайдың қалауы болып табылады. Ал адам өз әрекеттерінің негізінде Құдай мейірімін алады немесе қаһарына ұшырайды. Осының барлығы Матуридидің ойынша, «кәсб» болып табылады. Осылайша Матуриди адамның еркі мен тағдыры мәселесінде Ашариттер мен Мутазилиттер арасындағы позицияны ұстанған.

Құдайдың сипаттары мәселесі бойынша Матуриди мен Ашаридің көзқарастары ұқсас келеді. Дегенмен Матуриди Ашари секілді Құдайдың сипаттарын Құдайдың жеке тұлғасына жатқызбайды. Яғни, зат пен сипат ұғымдары қосылмайды. Ал Құранда жазылған қасиетті сөздер Құдайдың атрибуттары емес, оның есімдері болып табылады.

Матуриди Құдайды көру мүмкіндігіне байланысты айтатыны, дін адамдары шынымен-ақ құдайды жұмақта көреді дейді, бірақ бұл қалай болатынын айта алмайды. Себебі, мұны ақылмен жеткізу мүмкін емес дейді. Олар мұны Құранның мына аятымен түсіндіреді: (75: 22-23). Құдайдың жүзін көру мәселесінде Матуридиттердің көзқарасы Мутазидиттерден өзгеше болып келеді. Мутазилитер Құдайды не осы дүниеде, не арғы дүниеде де көру мүмкін емес дейді. Себебі, олардың ойынша, Құдай мен оны көрушілер бейне бір кеңістікте болады. Ал бұлай болу мүмкін емес, себебі Құдай кеңістіктен жоғары. Матуридидің ойынша, Құран Құдайдың жаратылмаған сөзі болып табылады. Бірақ, ол жазған сия және жазылған парақтар жаратылған болып табылады. Ашарилер болса, Құранды мәңгі (қыдам) деп есептейді. Сүнниттік бағытты ұстанатын Матуридилік Құранды оқу, айту және жазу ісі жаратылған, ал мән-мағынасы жаратылмаған дейді. Құранның қайнар көзі Құдайдың өзі болып табылады. Яғни, Құран Құдайдың сөзі болып табылады (калам). Матуриди осы атрибуттарды мойындаумен қатар оларды ақылдық дәлелдермен түсіндеруге тырысқан.

Адамдардың күнә жасауы мәселесінде Матуриди тіптен күнәһар және күнәсіне өкінген адам болса да, егер онда иман болса, ол адам тозаққа мәңгі қалмайды дейді. Оны дәлелдеуге Матуриди Құранның мына аятын мысалға алады: (6:160). Осы аятқа сәйкес әрбір адам күнәсіне парапар жазасын алады. Сондықтан дінге сенуші мұсылман (иманы бар) күнәһарды Құдайға сенбейтін адаммен бірдей етіп жаза берсе, ол әділетсіздік болар еді. Құдай өзіне сенген адамды жеңіл жазалайды. Матуридидің ойынша, Құдайға сенген адам Құдайдың мейірімінен үміт етіп, қаһарынан қорқуы керек. Себебі, Құдай егер қаласа, адамды кішкентай күнә үшін жазалап, үлкен күнә үшін кешіре алады. Матуридидің күнә турасындағы көзқарастары ислам ғұламаларының көзқарастарына сай келеді. Яғни Құдайға сенушілер тозақ отында мәңгі жанбайды. Мутазилиттер күнә мәселесі төңірегінде басқаша пікірде болған. Олардың ойынша,

егер мұсылман адам істеген күнәларына өкініп, кешірім сұрамаса, тозақта мәңгі қалады, дейді.

Ал Харижиттердің көзқарасы мүлдем өзгеше. Олардың ойынша, барлық күнәһар мұсылмандар имансыз деп есептейді. Бұл жерде көрінгендей, Харижиттер мен Мутазилиттер адамның іс-әрекеттерін иманымен байланыстырған. Ал Ашари мен Матуриди адамның іс-әрекеттері олардың имандарының бөлігі емес деп есептеген. Олардың ойынша, Құдай күнәһарларды жазалайды, бірақ кешіре алады. Тіптен үлкен күнәлар жасаған адамдар да иманынан айрылмайды дейді.

Қорыта айтқанда, Мутазилиттер тағдырды толығымен теріске шығармай, тек адам әрекеттерінің Алла тарапынан алдын ала белгіленіп

қойған, адам еркін шектеген тағдыр түсінігін ғана терістеген. Ал әлем және ондағы болмыстардың жаратылысымен бірге адам еркінен тысқары қаза мен тағдыр түсінігін қабыл еткен. Дегенмен Жабрия мен Ашария мазхабтарына қарағанда, Мутазила каламшылары адамзат өзін дамытуға, өз танымы арқылы әрекет етуге мүмкіндігі мен еркі бар екендігін негіздеген. Яғни, Мутазилиттер барлық болмыстың жаратушысы бір Алла, бірақ дүниедегі адамдардың іс-әрекеттері өзіндік еркі мен қалауында деген бір Тәңір-адам ара қатынасы дүниетанымын қалыптастырған. Осыған орай әрбір адам жақсылықты немесе жамандықты таңдауы мен қалауы өз еркінде болған, өз тағдырын өзі жасайтын бір болмыс иесі деп тұжырымдайды.

Әдебиеттер

- 1 Atay Huseyin. İslamin İnanç Esasları. – Ankara, 1992. – 250 p.
- 2 Oner Necati. İnsan Hürriyeti. – Ankara, 1995. – 125 p.
- 3 Watt W. Montgomery. Hür irade ve kader. – İstanbul, 1996. – 166 p.
- 4 Akbulut, Ahmet. Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri. – İstanbul 1992. – 200 p.
- 5 Байтенова Н.Ж. Исламдағы секталар мен бағыттар. – Алматы, 2013. – 135 p.
- 6 Али-заде А. А. Мутазилиды // Исламский энциклопедический словарь. – М.: Ансар, 2007. – 100 p.

References

- 1 Atay Huseyin. İslamin İnanç Esasları. – Ankara, 1992. – 250 p.
- 2 Oner Necati. İnsan Hürriyeti. – Ankara, 1995. – 125 p.
- 3 Watt W. Montgomery. Hür irade ve kader. – İstanbul, 1996. – 166 p.
- 4 Akbulut, Ahmet. Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri. – İstanbul 1992. – 200 p.
- 5 Bajtenova N.Zh. Islamdary' sektalar men bary'ttar. – Almaty', 2013. – 135 p.
- 6 Ali-zade A. A. Mutazility' // Islamskij e'nciklopedicheskiy slovar'. – M.: Ansar, 2007. – 100 p.